

Economic Strategies to Maintain Villagers in Border Areas Maryam Ghasemi^{1*} and Farhad Ramezani²

Article history:

Submitted: 28 October 2022

Revised: 9 November 2023

Accepted: 2 December 2023

Available Onlin: 2 December
2023

How to cite this article:

Ghasemi, M., and Ramezani, F. 2024. Economic Strategies to Maintain Villagers in Border Areas. *Rural Development Strategies*, 11(2): 192-213
DOI: 10.22048/rdsj.2024.367525.2059

Abstract

Maintaining the security of the country's borders requires maintaining the population of the border areas. Since the most important reason for the migration of border dwellers is economic hardships, the present study identifies the economic strategies of maintaining villagers in border areas. The research method is descriptive-analytical and two strategic planning tools SWOT-QSPM were used. The statistical population is the villages with more than twenty households located 10 kilometers from the Iran-Afghanistan border in Torbat-Jam city. In this study, 34 local experts in 17 border villages evaluated the matrix of internal factors with 48 factors and external factors with 9 factors. This study was conducted in the summer of 1400. The results of SWOT showed that having favorable conditions for animal husbandry in border villages is the most important strength and the inefficiency of the cooperative of border residents and the lack of injecting its benefits to the villagers is the most important weakness in maintaining the population in border villages. In this matrix, strengths with a score of 2.13 are superior to weaknesses with a score of 1.03. In the foreign matrix, increasing the government's attention to the residents of border villages is the most important opportunity, and sanctioning Iran in many fields and reducing economic relations between the two borders is the most important economic threat to maintaining the population in border villages. In this matrix, external opportunities with 1.12 prevail over internal weaknesses with 1.02. According to the final score in the internal factors evaluation matrix of 2.16 and in the external factors evaluation matrix of 1.14, the selected strategy is defensive. With the help of the QSPM matrix, among the seven defense strategies presented, the first priority is to increase the diversity of income sources and create suitable and income-generating non-agricultural job opportunities in the border villages with a score of 1.55. Therefore, it is recommended to support and develop the activities of the service sector, handicrafts, tourism in the border areas, etc.

Keywords: Population maintenance, economic strategy, border villages, Torbetjam, Razavi Khorasan province.

1- Assistant Professor, Geography and Rural Planning, Faculty of Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

2- Master's degree, Geography and Rural Planning, Faculty of Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Corresponding Author: magh30@um.ac.ir

© 2022, University of Torbat Heydarieh. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

مقاله پژوهشی

راهبردهای اقتصادی نگهداشت روستائیان در مناطق مرزی

مریم قاسمی^{۱*} و فرهاد رضانی^۲

تاریخ دریافت: ۶ آبان ۱۴۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۸ آبان ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۱ آذر ۱۴۰۲

چکیده

حفظ امنیت مرزهای کشور ایجاب می‌کند جمعیت نواحی مرزی حفظ گردد. از آنجا که مهم‌ترین دلیل مهاجرت مرزنشینان تنگناهای اقتصادی است، مطالعه حاضر به شناسایی راهبردهای اقتصادی نگهداشت روستائیان در مناطق مرزی می‌پردازد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و از دو ابزار برنامه‌ریزی استراتژیک SWOT-QSPM استفاده شد. جامعه آماری روستاهای دارای بیش از بیست خانوار در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت جام است. در این مطالعه ۳۴ خبره محلی در ۱۷ روستای مرزی، ماتریس عوامل داخلی را با ۴۸ عامل و عوامل خارجی را با ۹ عامل ارزیابی کردند. این مطالعه در تابستان ۱۴۰۰ انجام شد. نتایج SWOT نشان داد برخورداری از شرایط مطلوب دامداری در روستاهای مرزی مهم‌ترین قوت و عدم کارایی تعاونی مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان مهم‌ترین ضعف نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی است. در این ماتریس نقاط قوت با امتیاز ۲/۱۳ بر ضعفها با ۱/۰۳ برتری دارد. در ماتریس خارجی افزایش توجه دولت به ساکنان روستاهای مرزی مهم‌ترین فرصت و تحریم ایران در زمینه‌های متعدد و کاهش مرادوات اقتصادی بین دو مرز مهم‌ترین تهدید اقتصادی نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی است. در این ماتریس فرصت‌های بیرونی با ۱/۱۲ بر ضعف‌های درونی با ۱/۰۲ غلبه دارد. با توجه به امتیاز نهایی در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی ۲/۱۶ و در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی ۱/۱۴، استراتژی منتخب تدافعی است. به کمک ماتریس QSPM در بین هفت استراتژی‌های تدافعی ارائه شده، اولویت اول با افزایش تنوع منابع درآمدی و ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی مناسب و درآمدزا در روستاهای مرزی با امتیاز ۱/۵۵ است. از این رو حمایت و توسعه فعالیت‌های بخش خدمات، صنایع دستی، گردشگری در تواحی مرزی و غیره توصیه می‌شود.

کلمات کلیدی: نگهداشت جمعیت، راهبرد اقتصادی، روستاهای مرزی، تربت جام، استان خراسان رضوی

۱- استادیار، جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
۲- کارشناس ارشد، جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
* - نویسنده مسئول: magh30@um.ac.ir

مقدمه

یکی از عرصه‌های نوین در مطالعات برنامه‌ریزی توسعه، مناطق مرزی است (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۶). کشور ایران دارای ۸۷۵۵ کیلومتر مرز آبی و خاکی است و بیش از نیمی از استان‌های کشور (۱۶ استان از مجموع ۳۱ استان) دارای مرز مشترک با کشورهای همجوار هستند. در طول تاریخ سیاسی و حکومتی، مرزهای کشور به اشکال ویژه‌ای حفاظت و نگهداری شده‌است. حافظان و نگاهبانان این مرزها، عمدتاً طوایف و قبایل مرزنشین بوده و پیوسته وفادار به حکومت مرکزی و کلیت ساختار سرزمینی ایران بوده‌اند. به طوری که تا قبل از تثبیت مرزهای کنونی ایران تمام وظایف حفاظت از مرزها بوسیله ساکنان مرزی انجام می‌شد (قمری، ۱۳۸۴). بدیهی است در حال حاضر تأمین امنیت مرزها بدون اتکا به مساعدت مرزنشینان امری مشکل است (سعیدی و اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۹)، لذا حفظ جمعیت مناطق مرزی از نظر حفظ امنیت و تمامیت ارضی کشور اهمیت دارد.

شرق ایران دارای ۱۷۱۶ کیلومتر مرز خاکی با کشورهای افغانستان و پاکستان است. شهرستان تربت‌جام در استان تربت‌جام طبق تقسیمات سیاسی ۱۳۹۵ دارای ۸۷ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان بوده است. این شهرستان در سال ۱۳۹۷ به دو شهرستان صالح‌آباد و تربت‌جام تفکیک و طبق آن، شهرستان "صالح‌آباد" که ۴۰ درصد مساحت شهرستان تربت‌جام را به خود اختصاص داده بود به عنوان بیست و نهمین شهرستان استان از شهرستان تربت‌جام جدا و با چهار دهستان و ۹۷ روستا در جوار مرز ایران و افغانستان موجودیت یافت. در این مطالعه شهرستان تربت‌جام بر اساس تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۵ مورد بررسی قرار گرفته و روستاهای مرزی دو شهرستان تربت‌جام و صالح‌آباد فعلی مورد توجه است. براساس نتایج

سرشماری ۱۳۹۵ شهرستان تربت‌جام دارای پنج بخش به نام- های: مرکزی، صالح‌آباد، نصرآباد، پایین‌جام و بوژگان و ۱۳ دهستان و پنج نقطه شهری به نام‌های: تربت‌جام، صالح‌آباد، نصرآباد، نیل‌شهر و سمیع‌آباد و ۲۵۸ روستا می‌باشد که از کل روستاهای این شهرستان ۱۰ روستا خالی ازسکنه است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این شهرستان در سال ۱۳۹۵ دارای چهار دهستان مرزی (صالح‌آباد، جنت‌آباد، زام و هریرود) با ۷۷ روستای دارای سکنه و ۳۰ روستای خالی از سکنه در حاشیه مرز بوده و از این نظر دارای بیشترین روستاهای مرزی در استان خراسان‌رضوی است.

مطالعات مقدماتی اولیه حاکی از مهاجرت گسترده دائمی و فصلی از روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام طی دهه گذشته است که به نظر می‌رسد یکی از دلایل اصلی آن ناپایداری معیشت است. عدم وجود شرایط طبیعی مناسب از جمله وقوع خشکسالی‌های مداوم و بارندگی کم، مراتع فقیر و مهم‌تر از همه قرارگرفتن در قلمرو آب‌وهوای بیابانی و نیمه‌بیابانی عملاً کشاورزی و دامداری را به عنوان تنها وسیله امرار معاش روستائیان به شدت محدود ساخته‌است. از سوی دیگر عدم وجود فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در نواحی روستایی و سیاست- گذاری‌های نادرست باعث تشدید بیکاری در نواحی روستایی این مناطق شده‌است. با افزایش آسیب دیدگی اقلیمی و بیابانی‌تر شدن گذرگاه‌های مرزی و جابه‌جایی‌های گسترده جمعیتی ظرفیت بالقوه مبسوطی برای گسترش ناامنی و ایجاد حفره‌های امنیتی در مناطق مرزی ایجاد شده‌است. تبعات امنیت ملی این جابه‌جایی‌های جمعیتی به دلیل حساسیتی که مرزهای شرقی کشور در همجواری با دو کشور همسایه (افغانستان و پاکستان) دارد، در درازمدت زیاد و بسیار گسترده خواهد بود (جان‌پرور و همکاران، ۱۳۹۶).

لذا توجه به توسعه اقتصادی و معیشتی روستاهای کشور و به ویژه مناطق مرزی از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است. وضعیت نه چندان مطلوب کشاورزی به دلایل مختلف از جمله خشکسالی به عنوان شاخص مهم اقتصادی در مناطق مرزی، بیکاری و روی آوردن به مشاغل کاذب مانند قاچاق کالا از یک طرف و تخلیه و خالی ازسکنه شدن مرزهای کشور نشان از تبعیض و نابرابری در بهره‌مندی از فرصت‌های توسعه مانند اشتغال و درآمد است (سعیدی و اسماعیل زاده، ۱۳۸۹). در حال حاضر بسیاری از ساکنان روستاهای مرزی، با نبود فرصت‌های شغلی، کاهش درآمد، رشد چشمگیر جمعیت، نرخ بالای بیکاری به‌ویژه برای جوانان و فقر اقتصادی مواجه بوده که این مشکلات، آنها را با تنگنای معیشت مواجه می‌کند (مطیعی‌لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰). بدیهی است روستائیان در صورت نبود شغل مناسب، راه‌های مختلفی پیش روی خود می‌بینند که مهاجرت با هدف دستیابی به شغل و درآمد بهتر به سایر نواحی به‌خصوص شهرهای بزرگ اولین گزینه است. لازم به ذکر است در استان خراسان رضوی الگوی غالب مهاجرت درون استانی بوده و عمدتاً مقصد مهاجرت شهر مشهد است (زررقانی و همکاران، ۱۳۹۵). تداوم این مسأله باعث بروز مشکلاتی مانند خالی ازسکنه شدن روستاها، هدررفت منابع آب و خاک، کاهش امنیت مناطق مرزی و بروز مشکلات متعدد در شهرهای مهاجرپذیر می‌شود. لذا موضوع مهاجرت از روستا به شهر در مناطق مرزی با توجه به جایگاه مهم مرز در برنامه‌ریزی توسعه، امنیت و آمایش کشور دارای اهمیت بسیار است (بروکی‌میلان و عینالی، ۱۳۹۵).

بررسی‌ها نشان می‌دهد مناطق مرزی فاقد استراتژی مشخص در زمینه نگهداشت جمعیت هستند که در این زمینه شناخت دقیق توانمندی‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها و ارائه راهبردهای مطلوب به کمک ابزارهای مدیریتی استراتژیک

SWOT-QSPM می‌تواند به نگهداشت جمعیت مناطق مرزی یاری رساند. بدیهی است، کشوری موفق خواهد بود که بتواند مشکلات جمعیتی خود را به حداقل برساند و با استفاده از راهکارهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و امنیتی جمعیت را به ماندن در مناطق مرزی و زادگاه خود علاقه‌مند نماید (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸). باتوجه به آنچه مطرح شد، سوال پژوهش به این صورت ارائه می‌شود: راهبردهای اقتصادی کلیدی در زمینه نگهداشت روستائیان مناطق مرزی در شهرستان تربت‌جام چیست؟

الف- پیشینه تجربی پژوهش: مراد از مناطق مرزی، نواحی جغرافیایی مجاور مرز است که شامل شهرها، روستاها و تمامی آبادی‌های واقع در آن نواحی است بررسی پیشینه نشان می‌دهد اگر چه مطالعات زیادی پیرامون مناطق مرزی انجام شده است، اما پیرامون مسائل و مشکلات روستاهای مرزی که از مهم‌ترین آنها مهاجرت مرزنشینان ساکن در این روستاها و خالی از سکنه شدن تعداد زیادی از این روستاها می‌باشد، انجام نشده است. مطالعات انجام شده عمدتاً متمرکز بر بررسی نقش روستاهای مرزی در تأمین امنیت مرزها، کنترل مرز، قاچاق کالا و نقش بازارچه‌های مرزی در نواحی مرزی و موارد مشابه می‌باشد. در ادامه به برخی از مطالعات که قرابت بیشتری با موضوع تحقیق داشتند اشاره می‌شود. ونگ^۱ (۲۰۲۳) در مطالعه خود براساس ازدواج مرزی ثبت شده در شهرستان لانگانگ یونان نشان داد بیشتر افرادی که ازدواج خود را در مرز ثبت کرده اند عمدتاً ساکنان روستایی هستند که با مشکلات زیادی زندگی می‌کنند که این امر احتمال ماندن آنها در طولانی مدت در مرزها را کاهش می‌دهد. شوینگ^۲ (۲۰۲۳) در مطالعه خود نشان داد اگرچه تغییرات آب و هوا یک پدیده جهانی است، اما اثرات

1 - Wang

2 - Schwing

مناطق روستایی منطقه مرزی لهستان و چک را به عنوان نمونه‌ای در نظر گرفته اند که به خوبی با نظریه‌های توسعه اقتصادی مبتنی بر اثر علیت تجمعی دایره‌ای منفی مطابقت دارد. این مطالعه علل و مراحل اصلی کاهش جمعیت در مناطق مرزی جنوب غربی لهستان و پیامدهای فضایی و عملکردی آن، به ویژه پدیده روستاهای متروک را ارائه می‌کند. همچنین روندهای جدیدی که در مناطق خالی از سکنه پدیدار شده است (یعنی توسعه زیرساخت‌های توریستی و افزایش خانه‌های دوم) و تهدیدها و همچنین فرصت‌های مقابله با کاهش جمعیت و حاشیه نشینی را مورد بحث قرار می‌دهد. ناصری و قلی‌زاده (۱۳۹۸) در مطالعه خود نشان دادند که تغییرات جمعیتی نواحی مرزی استان اردبیل در افزایش تردهای غیرقانونی و قاچاق در مناطق مرزی تأثیر دارد. همچنین تغییرات جمعیتی نواحی مرزی استان اردبیل در خالی شدن مناطق مرزی و کاهش توان دفاعی به اثبات رسید. مختاری‌هشی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه خود نشان دادند در راهبردهای ارائه شده در برنامه‌های پنج ساله توسعه، تفاوت‌های مناطق مرزی مختلف کشور نادیده گرفته شده و در هر برنامه راهبرد خاصی برای توسعه مناطق مرزی مورد توجه بوده است. با مطالعه سوابق تجربی موضوع می‌توان دریافت که در تمامی این مطالعات، جمعیت و مؤلفه‌های آن به صورت جنبی بررسی شده‌اند، در حالیکه در مطالعه حاضر تلاش می‌شود به منظور نگهداشت جمعیت روستاهای مرزی ضمن شناخت محیط داخلی و خارجی راهبردهای اقتصادی مناسب پیشنهاد گردد.

ب- پیشینه نظری پژوهش: از گذشته‌های دور مناطق

مرزی به دلیل ناتوانی‌های بالقوه جزو مناطق منزوی و محروم به حساب می‌آید (موسوی، ۱۳۹۲). در عین حال این مناطق از نقاط حساس و استراتژیک کشور به شمار می‌آیند، طبیعت منزوی و غیرحاصلخیز به خصوص در عرصه‌های کوهستانی و بیابانی، ناتوانی‌های بالقوه در تولید، عدم وجود فرصت‌های شغلی

آسیب رسان آن محلی و چندوجهی است. اثرات تغییر اقلیم در مکزیک، به ویژه بارندگی ناکافی، غالباً با مهاجرت از نواحی مرزی مکزیک به ایالات متحده در ارتباط است. از آنجا که تغییرات آب و هوایی در دهه‌های آینده شدیدتر می‌شود، افزایش قابل توجه مهاجران اقلیمی صورت خواهد گرفت و احتمالاً منجر به افزایش مرگ و میر مهاجران می‌شود. وایشار و استاستنا^۱ (۲۰۲۳) در مطالعه خود مهمترین نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای نواحی روستایی مناطق مرزی موراوایان جنوبی در کشور چک را بررسی و استراتژی‌های ممکن برای توسعه مورد بررسی قرار گرفت. در این مطالعه بر اهمیت توسعه گردشگری به عنوان مهمترین پیشران توسعه این نواحی تأکید شد. میخایلوو^۲ و همکاران (۲۰۲۲) در مطالعه خود بر تأثیر گردشگری مرزی بر توسعه پایدار مناطق روستایی در مرزهای روسیه پرداخته‌اند. نواحی روستایی مرزی کازاک دارای جاذبه‌های گردشگری و امکانات اسکان متفاوتی با توجه به تراکم و دوربودن از خط مرزی هستند. هر منطقه مرزی دارای انواع مختلفی از محدودیت‌های سفر برای گردشگران است. مطالعه منجر به ارائه مدل جریان گردشگری شد که امکان ادغام مناطق روستایی مرزی را فراهم می‌کند. سرگیروف^۳ و همکاران (۲۰۲۲) در مطالعه ای به توسعه گردشگری مرزی مطابق با اصول توسعه پایدار در نه منطقه واقع در مرز قزاقستان- ازبکستان پرداختند. این مطالعه، ضمن ارزیابی پتانسیل گردشگری در چارچوب توسعه پایدار، سطح در دسترس بودن منابع گردشگری این منطقه مرزی را تعیین و مناطقی که دارای شرایط مطلوب تر و جذاب تر برای توسعه گردشگری مرزی بودند را تعیین نمود. هفنر و لاتوچا^۴ (۲۰۲۰) در مطالعه ای

۱- Vaishar, A., & Št'astná

۲- Mikhaylova

۳- Sergeeva

۴- Heffner & Latocha

غیرزراعی، نازل بودن درآمد و عدم دسترسی به امکانات و خدمات، عمده‌ترین مشخصه اقتصادی و اجتماعی این مناطق است که زمینه را برای تخلیه این مناطق فراهم نموده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۵). مناطق مرزی ویژگی‌های خاصی دارند که تأثیرات مستقیمی بر روند توسعه این مناطق دارد (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸) که عبارتند از: ۱- دوری از مرکز که بیانگر فاصله مکانی-جغرافیایی مناطق مرزی از سرزمین اصلی است. ۲- انزوا و حاشیه‌ای بودن که بیانگر تفاوت‌های عمیق عملکردی ساختاری است ۳- ناپایداری الگوی اسکان و سکونت که عموماً مناطقی با طبیعت خشن و صعب‌العبور هستند ۴- نظام و الگوی مراودات و تبادلات بین دو کشور که از فرصت و ظرفیت لازم برای تقویت کنش‌های اقتصادی ویژه برخوردارند. ۵- تفاوت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی با مناطق داخلی کشور ۶- دوگانگی سیستمی که این امر موجب تضعیف و بروز تعارضات توسعه‌ای در کشور می‌شود ۷- تهدیدهای خارجی مناطق مرزی به دلیل اتصال به کشورهای همجوار، که ممکن است با تعارضات سیاسی نیز همراه باشد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۵).

چارچوب نظری توسعه مناطق مرزی، چارچوب توسعه منطقه‌ای است. از آنجا که مناطق مرزی با مناطق مرکزی متفاوت است، این چارچوب نظری بر تفسیر پدیده عدم تعادل منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی استوار است. اصولاً تمام نظریه‌های توسعه منطقه‌ای بر پایه پدیده عدم تعادل منطقه‌ای استوار هستند، این نظریه‌ها پدیده عدم تعادل منطقه‌ای را تفسیر می‌کند و برای آن راه حل ارائه می‌دهد (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸). از جمله می‌توان به نظریه مرکز-پیرامون اشاره نمود. براساس این نظریه، مرزها به دلیل واقع شدن در مناطق پیرامونی و دور از مرکز اولاً مورد بی‌توجهی کامل قرار می‌گیرند، چرا که امکان بهره‌برداری از منابع آن‌ها کمتر از مناطق نزدیک

به مرکز است. ثانیاً به دلیل این بی‌توجهی، حداقل منابع موجود این مناطق به سوی مناطق مرکزی یا مناطق نزدیک‌تر به آن تمایل می‌یابند. به دلیل تفاوت بسیار زیاد بین مرکز هر منطقه و دورترین نقاط پیرامونی (مرزها) تضاد منافع بین مرکز و نقاط مرزی تشدید می‌شود و به دلیل تأخیر در تأثیرپذیری و بهره‌مندی مناطق مرزی از مرکز منطقه، سرعت توسعه‌یافتگی در مناطق مرزی به کندی صورت می‌گیرد (کلانتری و عبدالله‌زاده، ۱۳۹۱). از آنجاکه "مرز" خطی است که حدود یک سرزمین را مشخص کرده و آن را از سرزمین مجاورش جدا می‌سازد؛ بنابراین مناطق داخلی، مرکز و مناطق خارجی پیرامون به حساب می‌آید. در فرآیند انزوا و به حاشیه کشیده شدن مناطق پیرامونی، مناطق مرزی نیز خصوصیات مناطق پیرامونی را پیدا می‌کند و مناطق پیرامونی به حساب می‌آید. بنابراین مناطق مرزی محل تلاقی دو پدیده نامنی و توسعه نیافتگی در مناطق پیرامونی است (کانسل و هاتون^۱، ۲۰۰۴). بدیهی است رفع عدم تعادل منطقه‌ای و توسعه‌ی مناطق مرزی مستلزم درک پیچیدگی‌های فضایی، کالبدی و ابعاد متنوع دخیل در این مناطق است. زیرا تأکید زیاد بر تمرکز در برنامه‌ریزی توسعه‌ای یا فضایی باعث پیدایش مناطق مرکزی و مناطق پیرامونی می‌شود (عزتی و همکاران، ۱۳۹۰). با توجه به مطالب بیان شده می‌توان گفت توسعه‌ی یکپارچه سرزمینی، مستلزم پیشرفت همسان و درخور همه‌ی مناطق جغرافیایی است، زیرا مناطق مرزی هر کشور به سبب موقعیت خاص فضایی-مکانی، همواره دور از امکانات بوده است که این امر تأثیر مستقیم بر توسعه نیافتگی یا کمتر توسعه یافتگی مناطق یاد شده دارد (افراخته و حجبی‌پور، ۱۳۹۲).

در اغلب رویکردهای مربوط به مرز افزایش جمعیت در مناطق مرزی به عنوان عاملی مهم برای ثبات امنیت مدنظر است که با جلوگیری از مهاجرت‌های مناطق مرزی به سوی مناطق

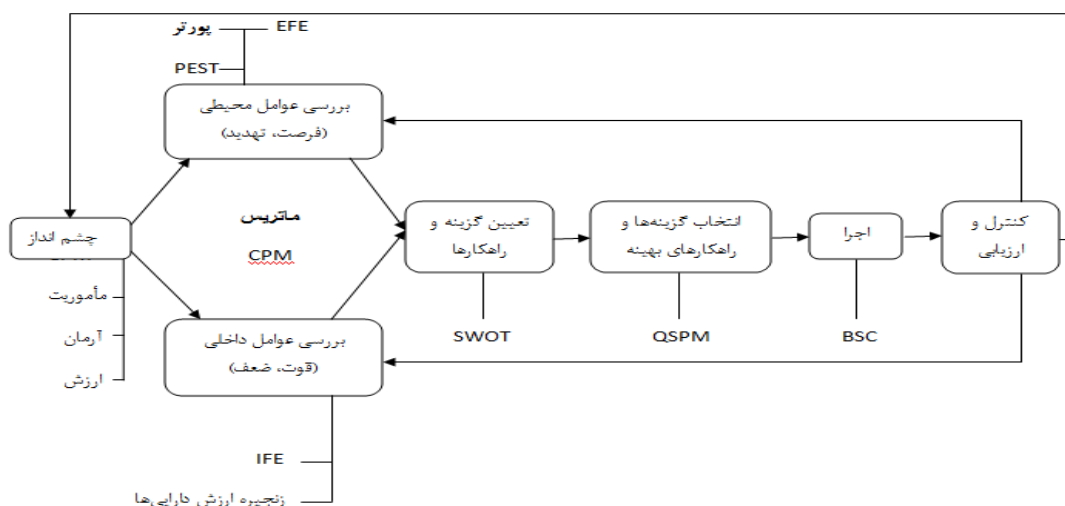
مناطق ایجاد نموده است. بدیهی است عدم توجه به ساکنان مناطق مرزی سبب دور شدن آنها از حکومت مرکزی و شکل‌گیری مهاجرت‌های گسترده و ایجاد تهدید برای امنیت ملی می‌گردد (جان پرور و همکاران، ۱۳۹۶). روشن است ضعف ساختاری روستاهای مرزی خصوصا در زمینه اقتصادی در شکل‌گیری مهاجرت از این نواحی نقش مهمی ایفا می‌نماید، که تبلور آن را می‌توان در عدم تنوع مشاغل، پایین بودن سطح اشتغال، پایین بودن میزان تولید و بهره‌وری در بخش کشاورزی، پایین بودن دستمزدها، ناپایداری فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه فقر و عقب ماندگی و ناپایداری روستاها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی دید (محمدی‌یگانه و ولایتی، ۱۳۹۳). در چنین شرایطی مهاجرت در پی کسب فرصت‌های شغلی و درآمدی مناسب تصمیمی کاملا عقلایی است و مفهوم مهاجرت نزد روستائیان، چیزی جز دستیابی به شغل، درآمد و زندگی بهتر نیست (ایتو، ۲۰۰۹). از آنجا که مقصد مهاجران نواحی مرزی بزرگترین شهر منطقه است (بزی، ۱۳۹۵)، مهاجرت‌های شکل گرفته از مناطق مرزی شهرستان تربت‌جام نیز عمدتا به مقصد کلانشهر مشهد است. با توجه به آنچه گفته شد لزوم پرداختن به راهبردها و سیاست‌های مناسب اقتصادی در این زمینه ضروری است.

راهبرد به معنی اقدامات و برنامه‌هایی برای رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده است. راهبرد، چگونگی دستیابی به اهداف را مشخص می‌کند و به اینکه اهداف چه چیز هستند یا چه باید باشند، یا چگونه باید تعیین شوند کاری ندارد (ازغندی و روشندل، ۱۳۸۸). مطالعه حاضر به کمک مدل عمومی مدیریت استراتژیک مبتنی بر پارادایم تجویزی، در پی ارائه استراتژی/راهبردهای مطلوب بهبود وضعیت اقتصادی و نگهداشت خانوارهای روستایی ساکن در نواحی مرزی است.

مرکزی و سرمایه‌گذاری و تزریق سرمایه در شهرهای مرزی، می‌توان امنیت در این مناطق را ارتقا بخشید (موسوی و رحیمی، ۱۳۹۶). در اغلب این نظریه‌ها نقش جمعیت در برقراری امنیت مهم و مؤثر است و غالب آنان تراکم جمعیت را یکی از مؤلفه‌های اصلی در افزایش نسبی ضریب امنیت در یک منطقه بیان کرده‌اند و معتقدند پراکنش و تراکم جمعیت در مناطق مرزی نقش مهمی در افزایش یا کاهش تردهای غیرقانونی و قاچاق مانند تردد دامداران برای چرای دام و قاچاق به خصوص قاچاق مواد مخدر دارد (ناصری و قلی‌زاده، ۱۳۹۸). بنابراین مهاجرت به عنوان یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحول جمعیت به دلیل ماهیت خود می‌تواند علاوه بر تغییرات درازمدت و طولانی، آثار سریع و کوتاه مدتی در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۷). با توجه به آنچه گفته شد یکی از سیاست‌هایی که حکومت‌ها برای برقراری امنیت در مناطق مرزی اعمال می‌کنند، تثبیت جمعیت مرزنشین و جلوگیری از مهاجرت آنان با اتخاذ سیاست‌های مناسب است؛ زیرا جمعیت نقش بسزایی در تأمین امنیت دارد و دو واژه امنیت و مردم به هم گره خورده‌اند (ناصری و قلی‌زاده، ۱۳۹۸). مناطق مرزی ایران به دلیل موقعیت ژئوپولیتیک خاص کشور و به واسطه قرارگرفتن در شاهراه قاچاق، تروریسم، کشت و توزیع موادمخدر، تنش‌های شدید منطقه‌ای و قومی و درگیری‌های فرقه‌ای و مذهبی در خاورمیانه، از مهم‌ترین و حساس‌ترین مناطق مرزی خاورمیانه و کل جهان به حساب می‌آید. از دیرباز، قسمت‌هایی از مناطق مرزی ایران به دلایلی نظیر وجود تهدیدات نظامی مداوم، تردهای غیرقانونی اتباع کشورهای مجاور به صورت مهاجران غیرقانونی، گروه‌های معاند و قاچاقچیان مواد مخدر و توسعه نیافتگی و محرومیت، یکی از نقاط آسیب پذیر و بحران خیز به شمار می‌رود (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۸). علاوه بر این افزایش آسیب‌دیدگی اقلیمی و بیابانی‌تر شدن گذرگاه‌های مرزی موقعیت شکننده‌تری در این

ادامه از ابزار SWOT جهت تعیین استراتژی کانونی در زمینه موضوع مورد بررسی استفاده شد و اولویت بندی استراتژی‌های مطلوب به کمک ماتریس QSPM صورت گرفت و در نهایت برای هر یک از راهبردهای منتخب سیاست‌های اجرایی مناسب پیشنهاد گردید.

این پارادایم نحوه شکل‌گیری استراتژی به‌اندازه خود استراتژی مهم تلقی می‌شود و مراحل شکل‌گیری استراتژی گام به گام تعریف شده است. بدین منظور از ابزارهای تحلیل محیطی استفاده شد. بررسی محیط داخلی به کمک ماتریس IFE و بررسی محیط خارجی به کمک ماتریس EFE انجام پذیرفت. در

شکل ۱. مدل عمومی مدیریت استراتژیک مبتنی بر پارادایم تجویزی
منبع: مرادی، ۱۳۹۰.

تربت جام یعنی جنت آباد، صالح آباد، زام و هریرود پراکنده‌اند. در مجموع تعداد ۱۶ روستا در ۱۰ کیلومتری مرز قرار داشتند. هم-چنین به دلیل این که در دهستان هریرود روستایی در فاصله ۱۰ کیلومتری مرز وجود ندارد، لذا روستای گاوچشمه که نزدیکترین روستا به خط مرزی در این دهستان می‌باشد، به جامعه آماری افزوده شده است. در این مطالعه ۳۴ پرسشنامه SWOT به کمک خبرگان محلی (دهیار/اعضای شورای اسلامی) تکمیل گردید. پایایی ابزار پژوهش به کمک ضریب آلفای کرونباخ بررسی شد. پایایی عوامل داخلی با ۴۸ قوت و ضعف ۰٫۸۱ و عوامل خارجی با ۹ فرصت و تهدید معادل ۰٫۶۸ به دست آمد که مطلوب ارزیابی شد. مطالعه حاضر از دو ابزار مدیریت استراتژیک SWOT-QSPM برای ارائه راهبردهای اقتصادی نگهداشت روستاییان در مناطق مرزی استفاده می‌کند.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است. در این مطالعه عوامل داخلی و خارجی اقتصادی مؤثر بر نگهداشت جمعیت در نواحی روستایی شهرستان به کمک مطالعات اکتشافی گسترده (منابع اسنادی و مصاحبه با مطلعین و خبرگان محلی) شناسایی و به کمک خبرگان محلی تکمیل شد. جامعه آماری تحقیق کلیه روستاهای دارای بیست خانوار واقع در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت جام می‌باشد. به دلیل اینکه در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز، خالی از سکنه شدن هر روستا به منزله ایجاد شکاف امنیتی در مرز محسوب گردیده و ماندگاری و نگهداشت روستاییان در این نقاط اهمیت زیادی دارد، این فاصله مورد توجه پژوهش قرار گرفت. این روستاها در ۴ دهستان مرزی شهرستان

جدول ۱. روستاهای واقع در محدوده ده کیلومتری مرز شهرستان تربت جام

بخش	نام دهستان	نام روستا	خانوار ۱۳۹۵	جمعیت ۱۳۹۵	SWOT
صالح آباد	جنت آباد	ابراهیم بای	۲۶	۸۹	۳
	جنت آباد	استای سفلی	۷۲	۳۱۰	۳
	جنت آباد	پده موسی خان	۶۶	۲۷۲	۲
	جنت آباد	چشمه انجیر	۵۹	۲۳۹	۳
	صالح آباد	سقر چشمه سفلی	۲۸	۱۱۲	۳
	صالح آباد	سنگ آب	۴۰	۱۵۴	۱
	جنت آباد	سیاه خوله	۵۸	۱۸۸	۲
	جنت آباد	کاریزک حاجی پسند	۵۳	۲۲۲	۳
	جنت آباد	کلاته باقی خان	۶۱	۲۱۷	۱
	جنت آباد	کلاته حمید	۳۲	۱۲۶	۱
	جنت آباد	کلاته دهنو	۲۷	۸۵	۳
	جنت آباد	کلاته صمد خان	۵۳	۲۴۲	۲
	جنت آباد	کنده سوخته	۱۹	۷۹	۱
	جنت آباد	گرماسی	۳۶	۱۰۴	۲
پایین جام	جنت آباد	نصرآباد	۳۷	۱۳۲	۲
	زام	ملوی علیا	۷۶	۳۲۵	۲
	هریرود	گاوچشمه	۱۳	۴۲	۱
	-	-	-	۲۹۹۰	۳۴

مأخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

نتایج و بحث

از بین روستاهای مورد بررسی ۱۵ روستا (۸۸/۲۳ درصد) دارای موقعیت کوهستانی و ۲ روستا (۱۱/۷۷ درصد) دارای موقعیت دشتی است. راه اصلی دسترسی در ۴۷/۰۵ درصد از روستاها خاکی، ۲۹/۴۱ درصد روستاها آسفالت و ۲۳/۵۲ درصد شوسه می باشد. روستای سنگ آب با ۹ کیلومتر، دورترین و روستای کنده سوخته با ۱ کیلومتر، نزدیکترین روستا به مرز می باشند. فاصله مرکز شهرستان (شهر تربت جام) تا مرز افغانستان ۶۶ کیلومتر است که در مسیر جاده آسفالت مشهد-فریمان-تایباد به فاصله ۱۶۱ کیلومتر در جنوب شرق شهر مشهد قرار گرفته است. با توجه به اینکه ابزارهای مدیریت استراتژیک عمدتاً خبره محور هستند، پاسخگویان خبرگان و

معمدین محلی شامل دهیاران و اعضای شوراهای اسلامی، عالمان مذهبی/مولوی، کارمندان بومی روستایی است. میانگین سنی خبرگان ۳۹ سال، حداقل ۲۴ و حداکثر ۵۰ سال است. ۸۸ درصد پاسخگویان مرد بوده و ۶۸ درصد بومی روستا هستند. ۵۶ درصد پاسخگویان دارای مدرک تحصیلی لیسانس هستند. تکنیک یا ماتریس SWOT، که گاهی TOWS، نیز نامیده می شود، ابزاری است برای تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید و وسیله ای است برای تحلیل محیط درونی و بیرونی که یک نگرش سیستمی به دست می دهد و پشتیبانی است برای چگونگی تصمیم گیری. ماتریس تحلیلی سوات در چهار مرحله به ترتیب زیر دنبال و اجرا می شود:

جدول ۲_ ویژگی‌های فردی خبرگان محلی

متغیر	مقوله	تعداد	درصد	متغیر	مقوله	تعداد	درصد
جنسیت	مرد	۳۰	۸۸/۲	وضعیت سکونت	بومی	۲۳	۶۷/۶
	زن	۴	۱۱/۸		غیربومی	۱۱	۳۲/۴
	دهیار	۴	۱۱/۷		ابتدایی	۳	۸/۸
شغل	شورای اسلامی	۱۲	۳۵/۳	تحصیلات	سیکل	۵	۱۴/۷
	عالم مذهبی/مولوی	۲	۵/۹		دیپلم	۴	۱۱/۸
	کارمند معلم بومی	۱۶	۴۷		فوق دیپلم	۱	۲/۹
سن	۲۰-۳۰	۶	۱۷/۴	لیسانس	۱۹	۵۵/۹	
	۳۰-۴۰	۱۱	۳۲/۴	فوق لیسانس/تحصیلات حوزوی	۲	۳/۸	
	۴۰-۵۰	۱۷	۵۰	منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰.			

ارزیابی عوامل خارجی (EFE) و داخلی (IFE):

عوامل خارجی و داخلی اقتصادی در زمینه نگهداشت روستائیان در روستاهای مرزی پس از انجام مطالعات اکتشافی و مصاحبه با خبرگان، نخبگان و مطلعین محلی و تحصیل کرده‌های بومی، شناسایی و در ماتریس ارزیابی قرار گرفت (جدول ۲ و ۳). در این مطالعه تعداد ۱۴ قوت در برابر ۲۸ ضعف داخلی و تعداد ۳ فرصت در برابر ۶ تهدید خارجی شناسایی گردید. طبق ماتریس عوامل داخلی مؤلفه S1 «دسترسی به زمین‌های مناسب و حاصلخیز برای فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای مرزی» با امتیاز ۰/۱۰۳ به عنوان مهم‌ترین نقطه قوت و پس از آن مؤلفه S8 «وجود شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی مناسب برای دامداری و دامپروری» با امتیاز نهایی ۰/۰۹۷ قرار دارد. همچنین مؤلفه S7 «دسترسی مناسب به ابزارآلات کشاورزی (تراکتور، کمابین و غیره)» با امتیاز نهایی ۰/۰۶۰ به عنوان کم اهمیت‌ترین قوت در زمینه اقتصادی جهت نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام مطرح می‌باشد.

درمیان نقاط ضعف مؤلفه‌های W13 «عدم کارایی تعاونی‌های مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان» با امتیاز نهایی ۰/۰۶۳ و سپس مؤلفه W18 «عدم دسترسی مناسب

روستائیان به وسایل حمل و نقل عمومی» با امتیاز نهایی ۰/۰۵۳ مهمترین ضعف‌های اقتصادی جهت نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام شناسایی شدند. بدیهی است نهادهایی همچون تعاونی‌های مرزنشینان در صورتیکه ساختار و کارکرد آن به معنای علمی تعریف گردد، می‌تواند در رفع مشکلات اقتصادی مرزنشینان از طریق تشریک مساعی مؤثر افتد اما به دلیل مشکلات متعددی که یا آن دست به گریبان است، متأسفانه در این زمینه موفقیت‌چندانی کسب نموده است. همچنین روستاهای نواحی مرزی اغلب از نظر نوع راه و امکانات حمل و نقل عمومی با مسایل زیادی مواجه هستند. در میان ضعف‌ها مؤلفه W16 «ضعف امنیت در روستاهای مرزی (وجود راهزنی، گروگان‌گیری و غیره)» به عنوان کم اهمیت‌ترین نقطه ضعف با امتیاز ۰/۰۲۱ در ماتریس داخلی مطرح بوده که حاکی از سطح مناسب امنیت در روستاهای مرزی است. با توجه به اینکه در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی مجموع امتیاز نهایی قوت ۲/۱۲۸ بیشتر از مجموع امتیاز نهایی ضعف با ۱/۰۲۹ است، نقاط قوت اقتصادی در زمینه نگهداشت روستائیان در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام بر ضعف‌ها غلبه دارد.

جدول ۳. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

امتیاز نهایی	رتبه	وزن استاندارد	وزن نقطه‌ای	عوامل داخلی سیستم
-/۰.۱۰۳	۴	-/۰.۲۶	۴/۵۳	S1. دسترسی به زمین‌های مناسب و حاصلخیز برای فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای مرزی
-/۰.۰۸۴	۴	-/۰.۲۱	۳/۶۸	S2. برخورداری از مسکن شخصی، مستحکم و چندکارکردی بودن مسکن
-/۰.۰۸۵	۴	-/۰.۲۱	۳/۷۱	S3. برخورداری روستائیان از خودرو شخصی
-/۰.۰۷۶	۴	-/۰.۱۹	۳/۳۵	S4. وجود بستر مناسب برای رواج صنعت گردشگری در روستاهای مرزی (منظر بکر و محیط دست نخورده و آثار باستانی)
-/۰.۰۸۴	۴	-/۰.۲۱	۳/۶۸	S5. وجود پاسگاه‌های مرزی متعدد و کنترل مطلوب عبور و مرور بین دو مرز و برقراری نسبی امنیت
-/۰.۰۹۰	۴	-/۰.۲۳	۳/۹۷	S6. وجود ظرفیت و پتانسیل مطلوب در زمینه اشتغال‌زایی در منطقه
-/۰.۰۶۰	۳	-/۰.۲۰	۳/۵۳	S7. دسترسی مناسب به ابزار آلات کشاورزی (تراکتور، کمباین و غیره)
-/۰.۰۹۷	۴	-/۰.۲۴	۴/۲۶	S8. وجود شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی مناسب برای دامداری و دامپروری
-/۰.۰۷۰	۳	-/۰.۲۳	۴/۱۲	S9. شرایط مناسب و تخصص مردم در تولید برخی محصولات کشاورزی مانند خربزه و زعفران
-/۰.۰۷۷	۳	-/۰.۲۶	۴/۵۳	S10. وجود همبستگی مطلوب بین روستائیان در سطح منطقه به دلایل مختلف مذهبی و سیاسی
-/۰.۰۷۷	۳	-/۰.۲۶	۴/۵۳	S11. نفوذ بالای رهبران محلی مذهبی در بین مردم
-/۰.۰۸۶	۴	-/۰.۲۱	۳/۷۶	S12. ترجیح دادن سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی کسب و کار در روستا نسبت به شهر
-/۰.۰۶۶	۳	-/۰.۲۲	۳/۸۵	S13. وجود فعالیت‌های قالی بافی در نواحی روستایی
-/۰.۰۷۲	۳	-/۰.۲۴	۴/۲۱	S14. وجود شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی مناسب برای دامداری و دامپروری
-/۰.۰۲۸	۱	-/۰.۲۸	۴/۸۸	W1. عدم وجود فرصت‌های شغلی در روستاهای مرزی
-/۰.۰۳۶	۲	-/۰.۱۸/۰	۳/۱۸	W2. وجود درگیری‌های طایفه‌ای و قبیله‌ای در روستا و عدم وجود اتحاد در زمینه‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی: تقسیم و غیره)
-/۰.۰۲۷	۱	-/۰.۲۷/۰	۴/۷۴	W3. ضعف امکانات و خدمات در سطح روستاهای منطقه (آموزشی، بهداشتی درمانی و غیره)
-/۰.۰۲۵	۱	-/۰.۲۵	۴/۴۴	W4. پائین بودن سطح درآمد روستائیان در روستاهای مرزی
-/۰.۰۴۰	۲	-/۰.۲۰	۳/۴۸	W5. رواج قاچاق مواد مخدر در روستاهای مرزی
-/۰.۰۴۳	۲	-/۰.۲۲	۳/۷۹	W6. وجود گرایش و سلیقه متفاوت در اداره و مدیریت نواحی مرزی در هر دوره مدیریتی
-/۰.۰۴۸	۲	-/۰.۲۴	۴/۲۱	W7. استفاده از مدیران غیربومی و عدم تجانس قومی و مذهبی مسئولان و مدیران با ساکنین روستاهای مرزی
-/۰.۰۴۵	۲	-/۰.۲۲	۳/۹۱	W8. عدم استفاده از دانش بومی روستائیان در زمینه اداره نواحی مرزی
-/۰.۰۲۵	۱	-/۰.۲۵	۴/۳۸	W9. عدم دسترسی مطلوب روستاهای مرزی به آب لوله کشی
-/۰.۰۲۶	۱	-/۰.۲۶	۴/۵۹	W10. عدم برخورداری از گاز لوله کشی در روستاهای مرزی
-/۰.۰۲۷	۱	-/۰.۲۷	۴/۷۱	W11. عدم وجود بازارچه‌های مرزی
-/۰.۰۲۶	۱	-/۰.۲۶	۴/۶۵	W12. عدم سرمایه‌گذاری کافی در نواحی مرزی جهت توسعه فعالیت‌های اقتصادی
-/۰.۰۶۳	۲	-/۰.۳۲	۵/۵۳	W13. عدم کارایی تعاونی‌های مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان
-/۰.۰۴۷	۲	-/۰.۲۳/۰	۴/۱۲	W14. آنتن‌دهی نامناسب موبایل و دسترسی به اینترنت
-/۰.۰۲۶	۱	-/۰.۲۶	۴/۵۹	W15. عدم برخورداری روستاهای مرزی از راه‌های ارتباطی مناسب (خرابی جاده‌ها، خاکی بودن نوع راه‌ها و غیره)
-/۰.۰۲۱	۱	-/۰.۲۱	۳/۶۸	W16. ضعف امنیت در روستاهای مرزی (وجود راهزنی، گروگان‌گیری و غیره)
-/۰.۰۵۰	۲	-/۰.۲۵	۴/۴۲	W17. عدم ارتباط روستائیان با نواحی فرامرزی در زمینه‌های مختلف اقتصادی
-/۰.۰۵۳	۲	-/۰.۲۶	۴/۶۲	W18. عدم دسترسی مناسب روستائیان به وسایل حمل و نقل عمومی
-/۰.۰۴۷	۲	-/۰.۲۴	۴/۱۵	W19. ضعف در بازاریابی محصولات تولیدی روستائیان در روستاهای مرزی (مشکل جاده و غیره)

نقاط قوت (Strength)

نقاط ضعف (Weakness)

۰/۰۴۴	۲	۰/۰۲۲	۳/۸۸	W20. عدم استقبال روستائیان از بیمه محصولات کشاورزی و دامی به دلیل مشکلات اقتصادی و ضعف عملکرد شرکت‌های بیمه
۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۵	۴/۴۷	W21. عدم تنوع منابع درآمدی خانوارهای روستایی نواحی مرزی
۰/۰۲۷	۱	۰/۰۲۷	۴/۷۹	W22. خشکسالی‌های پیاپی و ایجاد مشکلات متعدد برای کشاورزان و دامداران
۰/۰۴۷	۲	۰/۰۲۴	۴/۱۵	W23. عدم امنیت استفاده از مراتع دامی برای دامداران روستایی ساکن در نزدیکی مرز
۰/۰۲۷	۱	۰/۰۲۷	۴/۷۴	W24. وجود فقر بالا در روستاهای مرزی
۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۵	۴/۴۷	W25. پایین بودن درآمد حاصل از کشاورزی
۰/۰۴۹	۲	۰/۰۲۴	۴/۲۶	W26. عدم وجود فرصت‌های شغلی مناسب برای زنان در روستاهای مرزی
۰/۰۴۰	۲	۰/۰۲۰	۳/۴۷	W27. هدررفت بالای آب به دلیل آبیاری به روش‌های سنتی (کشت غرقابی)
۰/۰۴۰	۲	۰/۰۲۰	۳/۵۳	W28. برداشت غیرقانونی و بیش از حد مجاز آب از چاه‌های عمیق
۲/۱۵۷	-	۱/۰۴۴	-	مجموع ماتریس داخلی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰.

مرحله دوم: تطبیق و تعیین استراتژی‌ها: در اجرای

استراتژی‌های SO با استفاده از نقاط قوت داخلی می‌توان از فرصت‌های خارجی حداکثر بهره‌برداری را به عمل آورد. در اجرای استراتژی‌های ST تلاش می‌شود با استفاده از نقاط قوت داخلی از تأثیر منفی تهدیدهای خارجی کاسته شود. هدف از استراتژی‌های WO این است که از مزیت‌هایی که در فرصت‌ها نهفته است، در جهت جبران نقاط ضعف استفاده شود. گاهی در محیط خارجی، فرصت‌های بسیار مناسبی وجود دارد، ولی منطقه به سبب داشتن ضعف داخلی نمی‌تواند از این فرصت‌ها بهره‌برداری نماید. هدف از اجرای استراتژی‌های WT کم‌کردن نقاط ضعف داخلی و پرهیز از تهدیدهای محیط خارجی است. اگر عوامل در این قسمت متمرکز باشد، در موضع مخاطره‌آمیزی قرار داریم (فال سلیمان و همکاران، ۱۳۹۶). لازم به ذکر است در ماتریس SWOT هدف این نیست که بهترین راهبردها مشخص گردد، بلکه هدف تعیین راهبردهای قابل اجرا است. بنابراین همه راهبردهایی که در ماتریس SWOT ارائه می‌گردند، انتخاب و اجرا نخواهند شد.

جدول ۳ ماتریس عوامل خارجی را نشان می‌دهد. طبق

نظرات پاسخگویان و محاسبات انجام شده، مؤلفه O2 «افزایش توجه دولت به ساکنان روستاهای مرزی نسبت به گذشته» با امتیاز نهایی ۰/۴۱۰ مهم‌ترین فرصت و سپس مؤلفه O1 «افزایش نظارت دولت بر امنیت مناطق مرزی» با امتیاز نهایی ۰/۴۰۴ قرار دارد. در میان تهدیدها مؤلفه T5 «تحریم ایران در زمینه‌های متعدد و کاهش مراودات اقتصادی بین دو مرز» با امتیاز نهایی ۰/۲۲۴ مهم‌ترین تهدید در زمینه اقتصادی جهت نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام محسوب می‌شود. بدیهی است با افزایش مراودات اقتصادی بین ایران و افغانستان فرصت‌های شغلی زیادی برای مرزنشینان ایجاد خواهد شد و این امر به طور مستقیم و غیرمستقیم در افزایش درآمد مرزنشینان تأثیرگذار است. با توجه به اینکه در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی مجموع امتیاز نهایی فرصت‌های بیرونی اقتصادی در زمینه نگهداشت روستائیان در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام با ۱/۱۱۸ بیشتر از امتیاز نهایی تهدیدها با ۱/۰۲۵ است، در این ماتریس فرصت‌های بیرونی بر تهدیدها غلبه دارد.

جدول ۴. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE)

امتیاز نهایی	رتبه	وزن استاندارد	وزن نقطه‌ای	عوامل خارجی سیستم	
۰/۴۰۴	۴	۰/۱۰۱	۳/۹۷	O1. افزایش نظارت دولت بر امنیت مناطق مرزی	نقاط فرصت (Opportunities)
۰/۴۱۰	۴	۰/۱۰۳	۴/۰۳	O2. افزایش توجه دولت به ساکنان روستاهای مرزی نسبت به گذشته	
۰/۳۰۳	۳	۰/۱۰۱	۳/۸۷	O3. افزایش توجه و انعکاس جنبه‌های مثبت زندگی روستایی در رسانه ملی	
۰/۱۲۱	۱	۰/۱۲۱	۴/۷۶	T1. عدم پشتیبانی و حمایت قانونی مناسب از خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای مرزی برای تجارت در نواحی مرزی	نقاط تهدید (Threats)
۰/۲۱۴	۲	۰/۱۰۷	۴/۲۱	T2. فقدان سیاست‌های مناسب در سطح بین‌المللی در روابط بین ایران و کشورهای مختلف جهان	
۰/۲۲۱	۲	۰/۱۱۱	۴/۳۵	T3. نگاه متولیان به مرز به عنوان تهدید نه فرصت	
۰/۱۲۳	۱	۰/۱۲۳	۴/۸۵	T4. عدم ارائه وام‌های بانکی متناسب با شرایط مذهبی ساکنین (قرض الحسنه)	
۰/۲۲۴	۲	۰/۱۱۲	۴/۴۱	T5. تحریم ایران در زمینه‌های متعدد و کاهش مرادوات اقتصادی بین دو مرز	
۰/۱۲۱	۱	۰/۱۲۱	۴/۷۴	T6. عدم توجه کافی به متنوع سازی اشتغال و کاهش میزان فشار وارده بر بخش کشاورزی در نواحی مرزی	
۲/۱۴۱	-	۱	-	مجموع ماتریس خارجی	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

مرحله چهارم: تهیه ماتریس راهبردهای کمی

استراتژیک (QSPM) (مرحله تصمیم‌گیری): تصمیم-گیری در مورد استراتژی‌های مناسب و قابل قبول، از طریق تجزیه و تحلیل علمی و قضاوت شهودی صورت می‌گیرد و با استفاده از ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی^۲ (QSPM) امتیاز نهایی هر راهبرد مشخص می‌شود. در اجرای ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی از تجزیه و تحلیل‌های مرحله اول و نتیجه حاصل از مقایسه عوامل داخلی و خارجی در مرحله دوم استفاده می‌شود تا به وسیله آن شیوه‌های عینی راهبردهای قابل اجرا مشخص شوند. با استفاده از این ماتریس می‌توان به صورت عینی راهبردهای گوناگون را که در زمره بهترین راهبردها هستند، مشخص نمود (آقاسی‌زاده و ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸). این تکنیک مشخص می‌کند که کدامیک از مؤلفه‌های استراتژیک انتخاب شده، امکان‌پذیرند. این تکنیک نیز مانند

مرحله سوم: تشکیل ماتریس داخلی و خارجی

(IE^۱) و اولویت‌های اجرایی: ماتریس استراتژی‌ها و اولویت-های اجرایی دارای دو بعد اصلی و نه خانه است. جمع امتیاز نهایی ارزیابی عوامل داخلی بر روی محور X و جمع امتیاز نهایی ارزیابی عوامل خارجی بر روی محور Y نمایش داده شده است. نقطه تلاقی امتیازها بر روی محور X و Y، تعیین‌کننده موقعیت این بخش در ماتریس استراتژی‌ها و اولویت‌های اجرایی است. با توجه به امتیاز نهایی در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE) ۲/۱۵۷ و در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE) ۲/۱۴۱، استراتژی منتخب «راهبردهای تدافعی» است، این راهبردها ضعف‌ها را کاهش می‌دهند و از تهدیدها جلوگیری می‌کند (شکل ۲).

2 - Quantitative Strategic Planning Matrix.

1 -Internal- External (IE) Matrix.

اجرای مناسب ارائه گردد:

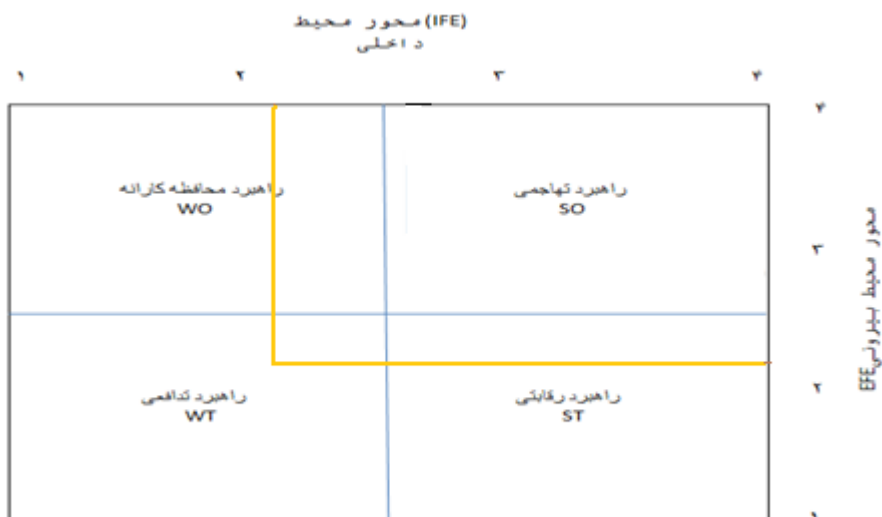
افزایش تنوع منابع درآمدی و ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی مناسب و درآمدزا در روستاهای مرزی: با امتیاز ۱/۵۵، بدین منظور توجه بیشتر دولت به روستاییان ساکن در روستاهای مرزی ضروری است، در حال حاضر به دلیل خشکسالی شاهد فروپاشی اقتصاد معیشتی مبتنی بر کشاورزی در نواحی مرزی شهرستان تربت‌جام هستیم.

اغلب تکنیک‌ها و ابزارها نیازمند قضاوت خوب، خبرگی و آگاهی می‌باشد. بر اساس جدول در بین استراتژی‌های تدافعی ارائه شده، اولویت اول با «افزایش تنوع منابع درآمدی و ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی مناسب و درآمدزا در روستاهای مرزی (صنایع دستی، گردشگری و توسعه فعالیت‌های بخش خدمات و غیره)» با امتیاز نهایی ۱/۵۵ است. در ادامه تلاش گردید برای راهبردهای منتخب سیاست‌های

جدول ۵. استراتژی‌های چهارگانه ارائه شده در ماتریس SWOT

ترکیب عوامل مورد نظر	راهبرد	ردیف	استراتژی
S6,S9	O2	SO1	تهاجمی SO
S6	T6	ST1	
S6	T6	ST2	
S8	T6	ST3	رقابتی
S4	T6	ST4	ST
S5	T2, T4	ST5	
S10	T3	ST6	
W3,W9, W10,W14 ,W15,W18	T4	WT1	
W1, W4, W12, W21, W22 W24, W25, W26	T1,T6	WT2	
W21	T1, T6	WT3	تدافعی WT
W12	T4	WT4	
W4,W12	T1,T5	WT5	
W12	T5	WT6	
W3,W7, W8	T1	WT7	
W17	O3	WO1	
W5,W16, W23	O1	WO2	
W26	O2	WO3	محافظه-
W12	O2	WO4	کارانه
W6, W7, W8	O2	WO5	WO
W27, W28	O2	WO6	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰.

شکل ۲_ ماتریس استراتژی‌ها و اولویت‌های اجرایی

کوچک و بزرگ در نواحی مرزی، ایجاد مشاغل خدماتی در روستاهای مرزی از طرق مختلف پیشنهاد می‌گردد. لازم به ذکر است که در قانون برنامه دوم توسعه ذیل تبصره ۱۰ بر ایجاد اشتغال و حمایت از بنگاه‌های اقتصادی کوچک در نواحی مرزی تأکید شده است. همچنین در برنامه پنجم توسعه تأکید شده است که در راستای ارتقا و تقویت اقتصاد و معیشت مرزنشینان با رعایت ملاحظات و تامین امنیت پایدار مناطق مرزی، دولت حمایت مالی و حقوقی لازم را از استقرار صنایع و شکل‌گیری تعاونی‌های مرزنشینان و حق بهره‌برداری از زمین‌های مستعد کشاورزی و استفاده حداکثری از منابع طبیعی و گردشگری در مناطق مرزی به عمل آورد (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۸).

ایجاد بازارچه مرزی در مرز تربت‌جام و

افغانستان: علی‌رغم اینکه استان خراسان رضوی حدود ۱۵۰۰ کیلومتر مرز با دو کشور ترکمنستان و افغانستان دارد، اما در طول خط طولانی مرزی تنها دو بازارچه فعال مرزی به نام دوغارون در مرز این استان با افغانستان و باجگیران در مرز ترکمنستان دارد.

لذا علاوه بر حمایت از بخش کشاورزی لازم است به ایجاد فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی توجه ویژه‌ای مبذول گردد. از جمله سیاست‌های مناسب در زمینه کشاورزی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود.

توجه بیشتر به دامداران روستایی و تأمین علوفه و غذای دام، ارائه مشاوره فنی و تخصصی به روستاییان جهت تغییر الگوی کشت متناسب با شرایط منطقه، تسهیل بیمه کشاورزی و دامداری، خرید تضمینی تولیدات کشاورزی و دامداری، اتخاذ سیاست و حمایت‌های ویژه مالی برای روستاییان ساکن در روستاهای مرزی، ارائه تسهیلات متناسب با شرایط مذهبی ساکنین برای بهبود وضعیت دامداری و مکانیزه کردن بخش کشاورزی (لوله کشی، آبیاری بارانی، قطره‌ای و غیره). همچنین در زمینه فعالیت‌های غیرزراعی: بهبود شرایط برای تجارت بین مرزی در روستاهای مرزی، توجه بیشتر به صنایع دستی روستایی مانند قالی بافی، گلیم بافی و غیره، افزایش توجه به گردشگری و استفاده از پتانسیل‌های مرز در این زمینه، افزایش توجه به بخش صنعت در روستاهای مرزی و ایجاد کارخانجات

جدول ۶_ ماتریس ارزیابی راهبردهای تدافعی بر اساس روش کمی استراتژیک^۱ (QSPM)

راهبرد ۷		راهبرد ۶		راهبرد ۵		راهبرد ۴		راهبرد ۳		راهبرد ۲		راهبرد ۱		ضریب	عوامل کلیدی	
جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA	جمع نهایی	SA			
										۰/۰۲۸	۳			۰/۰۲۸	W1	
														۰/۰۱۸	W2	
۰/۰۸۱	۳											۰/۰۸۱	۳	۰/۰۲۷	W3	
				۰/۰۷۵	۳					۰/۱	۴			۰/۰۲۵	W4	
										۰/۰۴	۲			۰/۰۲۰	W5	
														۰/۰۲۲	W6	
۰/۰۴۸	۲													۰/۰۲۴	W7	
۰/۰۶۶	۳													۰/۰۲۲	W8	
													۰/۱	۴	۰/۰۲۵	W9
													۰/۰۷۸	۳	۰/۰۲۶	W10
														۰/۰۲۷	W11	
		۰/۰۷۸	۳	۰/۰۷۸	۳	۰/۱۰۴	۴			۰/۰۷۸	۳			۰/۰۲۶	W12	
														۰/۰۳۲	W13	
													۰/۰۴۶	۲	۰/۰۲۳	W14
													۰/۰۷۸	۳	۰/۰۲۶	W15
														۰/۰۲۱	W16	
														۰/۰۲۵	W17	
													۰/۰۷۸	۳	۰/۰۲۶	W18
														۰/۰۲۴	W19	
														۰/۰۲۲	W20	
								۰/۱	۴	۰/۱	۴			۰/۰۲۵	W21	
										۰/۰۵۴	۲			۰/۰۲۷	W22	
														۰/۰۲۴	W23	
										۰/۰۵۴	۲			۰/۰۲۷	W24	
										۰/۰۷۵	۳			۰/۰۲۵	W25	
										۰/۰۵۲	۲			۰/۰۲۴	W26	
														۰/۰۲۰	W27	
														۰/۰۲۰	W28	
۰/۳۶۳	۳			۰/۴۸۴	۴			۰/۳۶۳	۳	۰/۴۸۴	۴			۰/۱۲۱	T1	
														۰/۱۰۷	T2	
														۰/۱۱۱	T3	
						۰/۳۶۹	۳					۰/۳۶۹	۳	۰/۱۲۳	T4	
		۰/۳۳۶	۳	۰/۳۳۶	۳									۰/۱۱۲	T5	
								۰/۳۶۳	۳	۰/۴۸۴	۴			۰/۱۲۱	T6	
۰/۵۵۸		۰/۴۱۴		۰/۹۷۳		۰/۴۷۳		۰/۸۲۶		۱/۵۵		۰/۸۳۰				

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰.

۱- لازم به ذکر است ضریب جذابیت نسبی با (AS) نشان داده شده است. Attractive Scores.

فنی و حرفه ای به روستائیان، ارائه تسهیلات مناسب و معافیت‌های مالیاتی برای کارآفرینان در روستاهای مرزی و غیره ضروری است. لازم به ذکر است در برنامه سوم توسعه به استفاده از نیروهای متخصص و کارآفرین در بخش آب و کشاورزی با اولویت ساکنان روستاهای مرزی تأکید شده است (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۸).

استفاده از مشارکت ساکنین برای آبادانی مناطق

مرزی: که در ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی با امتیاز ۰/۵۵۸ است. در این زمینه استفاده از نیروهای بومی در فرصت‌های شغلی اداری و غیره در نواحی مرزی، استفاده از مدیران بومی برای مناطق مرزی، هم‌خوانی مذهبی مدیران و کارمندان با روستائیان ساکن در مرز، نظرخواهی و مشارکت روستائیان در مراحل مختلف تهیه، تصویب و اجرای قوانین طرح‌های ویژه مناطق مرزی. لازم به ذکر است که در قانون برنامه توسعه بر تقویت مشارکت عامه مردم و ساکنان مناطق مرزی تأکید شده است (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۸).

حمایت مالی دولت در ایجاد فعالیت‌های شغلی

متنوع متناسب با شرایط فرهنگی-مذهبی ساکنین: با امتیاز ۰/۴۷۳ راهبرد ششم است. در این زمینه اعطای تسهیلات مناسب با شرایط مذهبی، اعطای یارانه و معافیت‌های مالیاتی برای افراد شاغل در مناطق مرزی، افزایش توجه به مشاغل بومی مانند: قالی بافی، ایجاد صنایع مختلف در مناطق مرزی برای بهبود درآمد روستائیان و کاهش فشار وارده بر بخش کشاورزی، حمایت از نوآوران و کارآفرینان در روستاهای مرزی توصیه می‌شود.

ایجاد مناطق آزاد تجاری در مرز تربت‌جام و

افغانستان: که صورتی متکامل‌تر از بازارچه‌های مرزی است به عنوان راهبرد هفتم با امتیاز ۰/۴۱۴ پیشنهاد می‌شود. ایجاد

با توجه به وجود بازار مساعد در کشور افغانستان جهت عرضه کالا و خدمات تولیدی ایران، راهبرد ایجاد بازارچه مرزی در مرز تربت‌جام و افغانستان با امتیاز ۰/۹۷۳ به عنوان دومین راهبرد ارائه شد. در این زمینه بهبود روابط با کشور افغانستان تسهیل دادوستد بین روستائیان در دو سوی خط مرزی ضروری است.

افزایش برخورداری از امکانات و خدمات مناسب

در روستاهای مرزی: که در ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی دارای امتیاز ۰/۸۳۰ است. از آنجا که منابع محدود و نابرابری‌های جغرافیایی باعث بهره‌مندی بیشتر بخشی از گروه‌های اجتماعی (بیشتر جوامع شهری) در مقابل بهره‌مندی کمتر سایر گروه‌ها به ویژه مناطق روستایی خصوصاً نواحی روستایی مرزی شده است. بنابراین، بخشی از جامعه که از مواهب اولیه توسعه بهره‌مند نشده‌اند، با توجه به تخصیص امکانات اقتصادی و اجتماعی در مناطق توسعه یافته‌تر، به نواحی برخوردارتر روی می‌آورند تا جزئی‌اندام‌وار از مجموعه اجتماعی و اقتصادی آنها شوند (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۳). از این رو فراهم کردن دسترسی مطلوب روستائیان به آب لوله‌کشی، فراهم کردن دسترسی مطلوب روستائیان به گاز لوله‌کشی، ایجاد درمانگاه و مراکز بهداشتی مناسب در روستاهای مرزی، ایجاد مدارس مناسب در سطوح مختلف در روستاهای مرزی، بهبود راه‌های ارتباطی در مناطق مرزی، بهبود امکانات حمل و نقل عمومی در روستاهای مرزی، افزایش دفاتر خدمات ارتباطی در روستاهای مرزی، بهبود شرایط برای دسترسی مناسب به شبکه اینترنت و آنتن دهی مطلوب موبایل در سطحی مطلوب در مناطق مرزی پیشنهاد می‌شود.

تقویت کارآفرینی و حمایت از کارآفرینان نواحی

مرزی: با امتیاز ۰/۸۲۶ است. در این زمینه ارائه آموزش‌های

این مناطق در جهت رشد و توسعه بلندمدت منطقه‌ای می‌تواند تأثیر بسزایی داشته باشد. این امر به توجه و اهتمام ویژه دولت در زمینه سیاست‌گذاری و سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی مورد نیاز است. لازم به ذکر است طبق نظریه لوش سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی نسبت به مناطق داخلی به دلیل فرار از مالیات یا معافیت مالیاتی سود بیشتری به دست می‌دهد (مختاری‌هشی و همکاران، ۱۳۹۸)، این امر منوط به ایجاد زیرساخت‌های لازم جهت سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی است.

نتیجه‌گیری

روستاهای نواحی مرزی به دلیل دورافتادگی، اقتصاد تک محصولی (متکی به کشاورزی)، بیکاری، فقر، نبود امنیت کافی، کمبود خدمات و امکانات و غیره به شدت آسیب‌پذیر می‌باشند. این روستاها برای امرار و معاش خود وابسته به کشاورزی و دامداری بوده و باتوجه به تغییرات اقلیمی به شدت با فقر درآمدی و مشکلات اقتصادی دست به گریبان هستند. مطالعه حاضر به شناسایی راهبردهای اقتصادی نگهداشت روستاییان در مناطق مرزی با تأکید بر شهرستان تربت‌جام می‌پردازد. در این مطالعه از دو ابزار برنامه‌ریزی استراتژیک SWOT-QSPM استفاده شد. جامعه آماری تحقیق کلیه روستاهای دارای بیش از بیست خانوار در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت‌جام به تعداد ۱۷ روستا می‌باشد. در این مطالعه ۳۴ پرسشنامه به کمک خبرگان محلی در روستاهای مرزی تکمیل گردید. در ماتریس داخلی ۴۸ قوت و ضعف در ماتریس خارجی ۹ فرصت و تهدید مورد بررسی قرار گرفت. نتایج مدل SWOT نشان داد دسترسی به زمین‌های مناسب و حاصلخیز برای فعالیتهای کشاورزی و برخورداری از شرایط مطلوب دامداری در روستاهای مرزی مهم‌ترین قوت و عدم کارایی تعاونی مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان مهم‌ترین

ضعف اقتصادی جهت نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام است. در این ماتریس نقاط قوت با ۲/۱۲۸ بر ضعف با ۱/۰۲۹ برتری دارد. در ماتریس خارجی افزایش توجه دولت به ساکنان روستاهای مرزی نسبت به گذشته مهم‌ترین فرصت و تحریم ایران در زمینه‌های متعدد و کاهش مرادوات اقتصادی بین دو مرز مهم‌ترین تهدید اقتصادی نگهداشت جمعیت در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام است. در این ماتریس نقاط فرصت با ۱/۱۱۸ بر ضعف با ۱/۰۲۵ غلبه دارد. با توجه به امتیاز نهایی در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی ۲/۱۵۷ و در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی ۲/۱۴۱، استراتژی منتخب تدافعی است. به کمک ماتریس QSPM در بین ۷ استراتژی‌های تدافعی ارائه شده: اولویت اول با «افزایش تنوع منابع درآمدی و ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی مناسب و درآمدزا در روستاهای مرزی (صنایع دستی، گردشگری و توسعه فعالیت‌های بخش خدمات و غیره)» با امتیاز ۱/۵۵ است. به دلیل نبود فرصت‌های شغلی غیرزراعی، جوامع روستایی نواحی مرزی وابستگی شدیدی به عوامل خارجی مانند آب و هوا دارند. بدیهی است این امر امکان برخورداری روستائیان را از درآمد پایدار و کافی فراهم نمی‌کند. ایجاد فرصت‌های شغلی جدید باعث افزایش درآمد روستائیان در روستاهای مرزی گردیده و این مساله در کاهش فقر روستایی تأثیرگذار است. در بسیاری از کشورها به ظرفیت گردشگری مناطق روستایی مرزی در این زمینه توجه ویژه‌ای می‌شود. راهبرد دوم ایجاد بازارچه مرزی مرز تربت‌جام و افغانستان است. در شهرستان تربت‌جام ظرفیت و پتانسیل مطلوبی در زمینه ایجاد بازارچه مرزی وجود دارد که مستلزم برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در این زمینه است. در صورت ایجاد بازارچه مرزی به واسطه ایجاد ارتباط با کشور افغانستان و افزایش تردد، راه‌های ارتباطی در مناطق مرزی شهرستان نیز بهبود می‌یابد. سومین راهبرد افزایش برخورداری از

راهبردهای ارائه شده در پژوهش حاضر همسو است. مطالعه حاضر نگهداشت جمعیت روستاهای مرزی را وابسته به رفع چالش‌های اقتصادی این مناطق دانسته و در تلاش بوده راهبردهایی مؤثر در این زمینه ارائه دهد. به نظر می‌رسد حلقه مفقود نگهداشت جمعیت روستایی در نواحی مرزی فقدان فرصت‌های شغلی و منابع درآمدی متنوع است لذا به پژوهشگران و علاقه‌مندان در این زمینه پیشنهاد می‌شود مشخصاً موضوع تنوع بخشی منابع درآمدی غیرزراعی در روستاهای مرزی را مورد توجه قرار داده و در این زمینه راهبردهای عملیاتی با توجه به ظرفیت‌های شهرستان‌های مرزی ارائه دهند.

تشکر و قدردانی

نویسندگان از خبرگان محلی (دهیار/اعضای شورای اسلامی) روستاهای مرزی شهرستان تربت جام به جهت همکاری در تکمیل ابزار پژوهش تشکر می‌نمایند.

امکانات و خدمات عمومی مناسب در روستاهای مرزی است. در این زمینه فراهم کردن دسترسی مطلوب روستائیان به آب لوله‌کشی، فراهم کردن دسترسی مطلوب روستائیان به گاز لوله‌کشی، ایجاد درمانگاه و مراکز بهداشتی مناسب در روستاهای مرزی، ایجاد مدارس مناسب در سطوح مختلف در روستاهای مرزی، بهبود امکانات حمل و نقل عمومی در روستاهای مرزی، افزایش دفاتر خدمات ارتباطی در روستاها، بهبود شرایط برای دسترسی مناسب به شبکه اینترنت و آنتن دهی مطلوب موبایل در سطحی مطلوب در مناطق مرزی پیشنهاد شد.

نتایج پژوهش با مطالعه (ناصری و قلی زاده ۱۳۹۸) در سه راهبرد: ایجاد اشتغال و کارآفرینی در مناطق مرزی تا از مهاجرت‌های بیرویه جلوگیری شود، ایجاد زیرساخت‌ها و امکانات مناسب برای مردم مرزنشین در اولویت برنامه‌ریزی قرار گیرد، و تعامل بیشتر با مرزنشینان همسو است. همچنین در مطالعه (موسوی و رحیمی ۱۳۹۶) راهبردهای توسعه انواع زیرساخت‌ها در مناطق مرزی و تقویت بازارچه‌های مرزی و ایجاد مناطق آزاد تجاری، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید پیشنهاد شده است که با

منابع

- ابراهیم‌زاده، ع.، بریمانی، فرامرزی، نصیری، یوسف. ۱۳۸۳. حاشیه‌نشینی؛ ناهنجاری‌های شهری و راهکارهای تعدیل آن موردشناسی: کریم‌آباد زاهدان. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲ (۳): ۱۴۳-۱۲۱. doi.org/10.22111/GDIJ.2004.3833
- ازغندی، ع.، روشندل، ج. ۱۳۸۸. مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، چاپ دهم سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران.
- افراخته، ح.، و حجتی‌پور، م. ۱۳۹۲. پایش سکونت‌گاه‌های مرزی در راستای شناخت کانون‌های تهدید امنیت مورد: روستاهای استان خراسان جنوبی. فصل‌نامه دانش انتظامی خراسان جنوبی، ۲ (۱): ۵۲-۳۷.
- آقاسی‌زاده، ع.، ابراهیم‌زاده، ع. ۱۳۸۸. تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری در ناحیه ساحلی چابهار با استفاده از مدل راهبردی SWOT. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۱ (۱): ۱۲۸-۱۰۷.
- بروکی‌میلان، ع.، عینالی، ج. ۱۳۹۵. تحلیل عوامل مؤثر بر مهاجرت روستاهای مرزی (مطالعه موردی: روستاهای مرزی دهستان چالدران جنوبی). فصلنامه علوم و فنون مرزی، ۷ (۴): ۸۳-۶۳.
- بزی، خ.، کیانی، ا.، صفرزائی، ع. ۱۳۹۵. بررسی علل شکل‌گیری و راهکار مقابله حاشیه‌نشینی شهر زابل با تأکید بر توانمندسازی. فصلنامه مطالعات شهری، ۶ (۲۱): ۲۸-۱۷.

آباد شمالی شهرستان میاندوآب. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳ (۲): ۵۴-۷۰.

مختاری‌هشی، ح.، وزین، ن.، قادری حاجت، م. ۱۳۹۶. بررسی پایداری امنیت روستاهای مرزی استان سیستان و بلوچستان. فصلنامه جغرافیایی سرزمین، ۱۴ (۵۴): ۴۳-۶۰.

مطیعی‌لنگرودی، ح.، قدیری معصوم، م.، رضوانی، م.، نظری، ع.، صحنه، ب. ۱۳۹۰. تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی شهرستان آق‌قلا). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۷۸: ۶۷-۸۳.

موسوی، م.، رحیمی، م. ۱۳۹۶. تبیین نقش اسکان جمعیت در تحقق توسعه پایدار مناطق مرزی؛ مطالعه‌ی موردی: استان آذربایجان شرقی. فصلنامه علمی - پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، ۲۶ (۱۰۱): ۵-۲۳.

doi.org/10.22131/sepehr.2017.25722

موسوی، م. ۱۳۹۲. ارزیابی نقش بازارچه‌های مشترک مرزی در توسعه و رفاه مناطق مرزنشین؛ مورد: بازارچه‌ی مرزی تمرچین پیرانشهر. جغرافیا و توسعه، ۳۳: ۷۰-۵۵.

doi.org/10.22111/GDIJ.2013.1322

مرادی، ف. ۱۳۹۰. نگاهی جامع به مدیریت استراتژیک، تاریخچه، مدل‌ها، ابزارها، مکاتب، رویکردها و مفاهیم نوین. انتشارات سازمان مدیریت صنعتی، تهران.

مرکز آمار ایران. ۱۳۹۵. سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان تربت‌جام.

مختاری‌هشی، ح.، وزین، ن.، عطایی، س. ۱۳۹۸. راهبردهای آمایش مناطق مرزی در برنامه‌های اول تا پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. آمایش سیاسی فضا، ۱ (۲): ۹۷-۱۰۴.

doi.org/20.1001.1.26455145.2019.1.2.1.2

ناصری، م.، قلی‌زاده، ا. ۱۳۹۸. پیامدهای امنیتی و دفاعی تغییرات جمعیت (مطالعه موردی: نواحی مرزی استان

جان‌پرور، م.، صالح‌آبادی، ر.، مطهره زرگری. ۱۳۹۶. پیامدهای بحران مهاجرت ناشی از خشکسالی‌های کوتاه مدت در استان سیستان و بلوچستان. فصلنامه جغرافیا، ۱۵ (۵۲): ۱۸۳. حسینی، ق.، صادقی، ر.، قاسمی‌اردهایی، ع.، رستمعلی‌زاده، و. ۱۳۹۷. تحولات روند و الگوهای مهاجرت داخلی در استان‌های ایران. برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۸ (۳۱): ۱۷-۱۰۱. doi.org/20.1001.1.22516735.1397.8.31.1.3.1

زرقانی، ه.، حسینی، م.، قنبری، م.، قیاسی، م. ۱۳۹۵. بررسی و تحلیل الگوی مهاجرت در استان تربت‌جام. مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، ۱۱ (۲): ۱۰۵-۷۷.

سعیدی، ع.، اسماعیل‌زاده، خ. ۱۳۸۹. مرزها و امنیت اجتماعی، چالش‌های فراروی امنیت در مناطق مرزی و راهکارهای اجرایی آن. فصلنامه دانش انتظامی کردستان، ۱ (۴): ۱-۲۸.

عزتی، ن.، حیدری‌پور، ا.، اقبالی، ناصر. ۱۳۹۰. نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی؛ مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۳ (۴): ۱۹۷-۱۷۹.

عندلیب، ع.، مطوف، ش. ۱۳۸۸. توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران. باغ نظر، ۶ (۱۲): ۷۶-۵۷.

فال‌سلیمان، م.، صادقی، حجت‌الله، حاصلی، م.، امیری، ف. ۱۳۹۶. تحلیل راهبردهای پایداری مرتع از نگاه سازمانی در راستای توسعه پایدار روستایی (نمونه مطالعه: استان خراسان جنوبی). پژوهش‌های روستایی، ۸ (۱): ۵۳-۳۸.

doi.org/20.1001.1.20087373.1396.8.1.3.1

قمری، د. ۱۳۸۴. همبستگی ملی در ایران. موسسه مطالعات ملی، تهران.

کلانتری، خ.، عبداله‌زاده، غ. ۱۳۹۱. برنامه‌ریزی فضایی و آمایش سرزمین. چاپ دوم انتشارات فرهنگ صبا، تهران.

محمدی‌یگانه، ب.، ولائی، محمد. ۱۳۹۳. تنوع بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار مورد: دهستان مرحمت-

- Sustainable Development of Rural Areas in the Russian–Polish and Russian–Kazakh Borderlands. *Sustainability*, 14(4), 2409. <https://doi.org/10.3390/su14042409>
- Schwing, S. T. Climate Influenced Migration and Resulting Necroviolence at the US—Mexico Border. *Climate Change and Human Responses*, 59. https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=utk_anthpubs#page=70
- Sergeyeva, A., Abdullina, A., Nazarov, M., Turdimambetov, I., Maxmudov, M., & Yanchuk, S. (2022). Development of Cross-Border Tourism in Accordance with the Principles of Sustainable Development on the Kazakhstan-Uzbekistan Border. *Sustainability*, 14(19), 12734. <https://doi.org/10.3390/su141912734>
- Vaishar, A., & Šťastná, M. (2023). Economically underdeveloped rural regions in Southern Moravia and possible strategies for their future development. *Journal of Rural Studies*, 97, 356-364. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.024>
- Wang, Y. (2023). Poverty Reduction Effects of Rural Social Assistance and Constraints of the Effects in the Border Areas of West Yunnan. In *Social and Economic Stimulating Development Strategies for China's Ethnic Minority Areas* (pp. 393-406). Singapore: Springer Nature Singapore. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-5504-4_13
- اردبیل). فصلنامه جغرافیای نظامی و امنیتی، ۲ (۵): ۸۹-۵۹.
- Haughton, G., & Counsell, D. (2004). *Regions, spatial strategies, and sustainable development*. Psychology Press. https://books.google.com/books/about/Regions_Spatial_Strategies_and_Sustainab.html?id=L1XbRFI_z9QC
- Heffner, K., & Latocha, A. (2020). Desolated villages as examples of spatial, economic and social marginalization in the Polish-Czech borderland and their current transformations. *Responses to Geographical Marginality and Marginalization: From Social Innovation to Regional Development*, 123-142. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-51342-9_8
- Counsell, D., Haughton, G. 2004. *Regions, spatial strategies and sustainable development*. Routledge. Aghvami-Moghadam A, translator. 2nd Edition. Tehran: Azarakhsh; 2009.
- Heffner, K., & Latocha, A. (2020). Desolated villages as examples of spatial, economic and social marginalization in the Polish-Czech borderland and their current transformations. *Responses to Geographical Marginality and Marginalization: From Social Innovation to Regional Development*, 123-142.
- Itoh, R. 2009. Dynamic Control of Rural-Urban Migration. *Journal of Urban Economics*, 63 (3): 196-202. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2009.07.001>
- Mikhaylova, A. A., Wendt, J. A., Hvalej, D. V., Bógdał-Brzezińska, A., & Mikhaylov, A. S. (2022). Impact of Cross-Border Tourism on the